

184. araua

ERDAL HITZEN DEKLINABIDEA

AURKIBIDEA

- 1 Erdal hitzak euskal testuetan
- 2 Deklinatzeko zalantzarik sortzen ez dutenak
- 3 Deklinatzeko zalantza sor lezaketenak
 - 3.1 Ahozkoan
 - 3.2 Idatzizkoan
- 4 *h*, *y* edo *w* letraz amaitutako erdal hitzen deklinabidea
 - 4.1 *h* letraz amaitutako hitzen deklinabidea
 - 4.2 *y* letraz amaitutako hitzen deklinabidea
 - 4.3 *w* letraz amaitutako hitzen deklinabidea
- 5 Arauaren laburpena

1 Erdal hitzak euskal testuetan

Euskaraz hitz egin eta idaztean, ez dira beti euskal hitzak bakarrik erabiltzen. Gaia zein den, askotan erabiltzen dira erdaretako hitzak ere. Gehienetan, izen bereziak izaten dira (Euskal Herriaz kanpoko leku-izenak, pertsona-izenak, erakunde eta enpresa-izenak, markak.... Adibidez, François Hollande, Washington, Boeing, Coca Cola, Greenpeace...), baina baita izen arruntak ere, gero eta maizago (askotan, zientzia eta teknologiako hitzak izaten dira, edo, besterik gabe, hedabideen bidez iristen diren hitzak. Adibidez, aquaplaning, belle époque, best seller, escrache, watt, leasing...). Izen arruntek, iritsi berritan behintzat, jatorrizko grafia atxikitzen dute, hau da, mailegu irentsigabeak izaten dira. Haietako batzuk, denboraren poderioz, grafia-aldaketaren bat jasota etxekotzen dira, hala nola errugbi (jatorrizkoa: rugby) kanpin (jatorrizkoa: camping) edo marketin (jatorrizkoa: marketing); beste asko, ordea, eta gero eta gehiago, jatorrizko grafiari eutsita hiztegitratzen dira; adibidez, yuppie, chichewa, sandwich, gruyere, collage, hockey, quark, cowboy, copyright, dvandva, geisha, chantilly, chow-chow...

2 Deklinatzeko zalantzarik sortzen ez dutenak

Erdal grafia duten hitz askok eta askok ez dute arazorik deklinatzeko, eta beste edozein euskal hitz bezala deklinatzen dira. Hau da, garbi dago hitzaren azken fonema kontsonantea edo bokala dela, hala ahoz nola idatziz. Adibidez:

Kontsonantez amaitutako Simone de Beauvoir, Albert Einstein, Günter Grass, Ana Frank, George Sand, Karl Marx... pertsona-izenak Kattalin bezala deklinatzen dira.

Bokalez amaitutako Pier Paolo Pasolini, Wisława Szymborska, Oriana Fallaci, Aung San Suu Kyi, Rabindranath Tagore... pertsona-izenak Koldo bezala deklinatzen dira.

Kontsonantez amaitutako Kiev, Budapest, Islamabad, New York, Danzig, Wessex... leku-izenak Gasteiz bezala deklinatzen dira.

Bokalez amaitutako Ottawa, Zimbabwe, Malawi, Lesotho, Katmandu... leku-izenak Baiona bezala deklinatzen dira.

Kontsonantez amaitutako croissant, kayak, voyeur, charter, walkman, western... izen arruntak haran bezala deklinatzen dira.

Bokalez amaitutako, yo-yo, swahili, walkie-talkie, kiwi... izen arruntak mendi bezala deklinatzen dira.

“a” bokalez amaitutako walkiria, geisha, chichewa... izen arruntak eliza bezala deklinatzen dira.

3 Deklinatzeko zalantza sor lezaketenak

Beste erdal hitz askotan, ordea, jatorrizko ahoskeran gertatzen den azken fonema (hotsa) ez dator bat hitz horrek amaieran duen grafemarekin (letrarekin), eta, ez gutxitan, jatorrizko ahoskerari dagokion azken fonemak kontsonante-balioa du, eta azken grafema, berriz, bokala da; edo alderantziz.

Halakoetan, inork zalantza egin lezake ea zer hartu behar den kontuan, ahoskera edo idazkera, deklinabide-atzizkia eransteko orduan. Adibidez:

Nola deklinatu, adibidez, Shakespeare [xekspir], François [franzua], La Fontaine [lafonten], Calais [kale], Google [gugel] edo, izen arruntetan, collage [kola]/[kolaʒ]¹?

3.1 Ahozkoan

Ahozkoan, ahoskera jatorra zein den jakinez gero, huraxe hartu behar da oinarritzat jakiteko bokalez edo kontsonantez amaitutako hitza den, eta horren arabera ezarri behar zaio dagokion deklinabide-atzizkia. Horrenbestez, honela jokatu behar da, ahoz, aurreko paragrafoko adibideekin:

NOREN kasuan:

[xekspirren], [lafontenen], [kaleren], [gugelen] eta, izen arruntetan, [kolazaren]

NORK kasuan:

[xekspirrek], [lafontenek], [kalek], [gugelek] eta, izen arruntetan, [kolaʃak/kolaʒak]

Gomendio hori eman zuen Euskaltzaindiak 2009an, leku-izenei dagokienez (158. *araua. Kanpoko leku-izenak euskaraz ahoskatzeko irizpideak. Euskaltzaindiaren gomendioa*). Honela dio:

“(…) euskaraz ere jatorrizkoan bezala idazten diren leku-izenak jatorrizkoan bezala (ahalik eta gertuen) ahoskatzekoak dira. Hala ere, ezinezkoa da erdara guzti-guztietako ahoskerak ezagutzea, baina komeni da saiatzea. Horregatik, hizkuntza nagusietako, eta gugandik gertuen dauden hizkuntzetako, letra-hotsen ordain orokorrak aintzat harturik, euskal ahoskerazko parekoa edo gertuenekoa adieraztea da gomendio honen helburua”.

Leku-izenen esparrurako gomendio hori gainerako erdal hitzetara ere zabaltzekoa da:

¹ Nazioarteko alfabeto fonetikoan, [ʃ] sinboloaren bidez euskarazko *kaixo* hitzari dagokion ahoskera adierazten da, eta [ʒ] sinboloaren bidez frantsesezko *Jacques* hitzari dagokion ahoskera adierazten da ([j; je]).

Euskaraz jatorrizkoan bezala idazten diren kanpoko hitzak ahoskatzeko (hala era guztietako izen bereziak –lekuak, pertsonak, erakundeak, markak...– nola izen arruntak), komeni da jatorrizkoan duten ahoskera kontuan hartzea ahoskera zainduan, idatzia itsu-itsuan hartu gabe.

3.2 Idatzizkoan

Idatzizkoan, letra da oinarria, eta letra hartu behar da kontuan deklinatzeko. Alegia, euskal hitzak balira bezala hautatu behar da deklinabide-atzizkia, kontuan harturik zein den hitzaren azken letra, kontsonantea edo bokala.

Jokabide hori guztiz nagusia da idatzizko hedabideetan, entziklopedietan, literaturan, eskola-materialetan... orain arte inongo arautan zehaztuta ez badago ere².

Letran oinarritutako eredu horrek abantaila nabarmen bat du: ez da beharrezkoa jakitea nola ahoskatzen den hitza. Idazlearen esku gelditzen da interpretazioa: baldin eta erdal hitza nola ahoskatu behar den badaki, ahoskerari dagokion deklinabide-atzizkia erabiliko du idatzizko testua ozen irakurri behar badu. Bestela jokatzek, hots, foneman oinarritzek, arazo praktiko nabari-nabariak ditu. Hau da, “ahoskatu behar litzatekeen bezala” irizpidetzat erabiliz gero, jakin behar litzateke kasu guztietan nola ahoskatu, edozein dela ere hizkuntza, eta hori, jakina, ezinezkoa da. Eta ez litzaioke mesedegarri gertatuko irakurleari, dena delako hitza nola ahoskatu behar den ez badaki ahoskeraren arabera deklinabide-atzizkiak ez baitio informazio handirik ematen erdal hitzaren ahoskerari buruz.

Beraz, honela jokatu behar da, idatziz, aurreko puntuaren amaierako adibideekin:

NOREN kasuan:

Shakespeareren edo Shakespeare-ren, La Fontaineren edo La Fontaine-ren, Calaisen edo Calais-en, Googleren edo Google-ren, collagearen edo collage-aren.

² Araututa ez dago, baina 158. arauan (*Kanpoko leku-izenak euskaraz ahoskatzeko gomendioa*) irizpide grafiko hori iradoki zen 2009an. Honela dio gomendioak:

Kanpoko leku-izen baten idazkera eta ahoskera bat ez datozenean eta izena deklinatu behar denean, honela joka daiteke deklinabide-atzizkia eransteko orduan:

A) Idatzizkoan, idatzizkoari erreparatuta ezarrit deklinabide-atzizkia, hau da, azken letra kontsonantea bada, kontsonantez amaitutako hitzak bezala deklinatuz; azken letra bokala bada, bokalez amaitutako hitzak bezala deklinatuz. (...)

B) Ahoskatzekoan, ahoskerari erreparatuta ezarri behar da deklinabide-atzizkia.(...)

NORK kasuan:

Shakespearek edo Shakespeare-k, La Fontainek edo La Fontaine-k, Calaisk edo Calais-ek, Googlek edo Google-k, collageak edo collage-ak.

Oharra: erdal hitzaren eta deklinabide-atzizkiaren arteko marratxoaren erabilera aukerakoa da, eta estilo-irizpide bat da. Ez dirudi, beraz, zorrotz arautzeko kontua izan daitekeenik. Izan ere, testuak askotarikoak dira, helburuzko irakurleak ere bai, eta kasu batzuetan marratxoaren erabilera argigarria gerta badaiteke ere, astungarri gerta daiteke beste batzuetan.

4 *h*, *y* edo *w* letraz amaitutako erdal hitzen deklinabidea

Aurreko puntuan adierazitako irizpidea aplikatzean (**Idatzizkoan (...), euskal hitzak balira bezala hautatu behar da deklinabide-atzizkia, kontuan harturik zein den hitzaren azken letra, kontsonantea edo bokala**), inoiz zalantza izan daiteke nola jokatu baldin eta hitza *h*, *y* edo *w* grafemaz amaitzen bada.

4.1 *h* letraz amaitutako hitzen deklinabidea

Euskararen ondare lexikalean, ez dago hatxez amaitutako hitzik. Erdal hitzetan, berriz, hitz ugari dago hatxez amaituak. Askotan, hatxearen aurreko hitza kontsonante bat izaten da. Adibidez: *sandwich*, *cromlech*, *flash* (izen arruntak); *Dietrich*, *Lech*, *Raleigh*, *Ralph*, *Ramesh*, *Rudolph*, *Elizabeth* (pertsona-izenak eta abizenak); *Auch*, *Bangladesh*, *Zürich*, *Voronezh*, *Munich*, *Indu Kush*, *Phnom Penh* (leku-izenak).

Halakoetan, ez da zalantzarik: hatxearen aurrekoa kontsonantea denez, kontsonantez amaitutako hitza izango da beti deklinatze-ondorioetarako.

Beste batzuetan, berriz, hitzaren amaieran dagoen hatxearen aurreko letra bokal bat izaten da. Kasu hori, dena dela, ez da oso ugaria erdal hitzetan. Batez ere, ingelesezko leku- eta pertsona-izen batzuetan (*Savannah*, *Mandurah*, *Sarah*, *Deborah*...), eta arabiar alfabetotik transkribatutako hitz batzuetan (*xah*, *Allah*, *Farah*, *Al Fatah*, *Kermanxah*...) agertu ohi da euskarazko testuetan³.

Ingelesezko hitzetan agertzen denean, ez da ahoskatu ohi, mutua izan ohi da (*Sarah*, /'sɛərə/). Arabiar alfabetotik transkribatutako hitzetan agertzen denean, igurzkaria ohi da, baina ez ijito hitzeko iota bezalakoa [x], hatxe hasperendua baizik (*xah*, /jɔ:h/).

³ Indonesiako [*Aceh*, *Payakumbuh*, *Prabumulih*], Indiako [*Arrah*, *Etawah*, *Chinsurah*] edo Benin eta Ganbiako batzuetan ere [*Ouidah*, *Janjanbureh*, *Jufureh*], badira bokal batez eta ondoren hatxe letraz amaitutako leku-izenak, baina haien agertze-maiztasunak askoz txikiagoak dira.

Hatxe grafema, berez, kontsonante bat da, eta ez bokala. Horregatik, irizpide nagusia baita euskal hitzak balira bezala hautatzea deklinabide-atzizkia, kontuan harturik zein den hitzaren azken letra –kontsonantea edo bokala–, pentsa liteke kontsonantez amaitutako hitzak bezala deklinatzekoa dela.

Alabaina, badu ezaugarri bat hatxe letra gainerako kontsonanteetatik bereizten duena: ez da inoiz gertatu euskararen historia ezagunean hatxe letra hitz baten amaieran ahoskatzea, ezin da hori gertatu euskaraz, nahiz eta beste hizkuntza batzuetan, hala nola arabieraz, hasperentze hori gertatu. Horretan da desberdina hatxe letra hitz baten amaieran gerta daitezkeen gainerako kontsonanteen aldean, euskararen sistema fonetikoari dagokionez, ahoskatzeko ezintasunean.

Horregatik, amaierako hatxe letra kontuan hartuta deklinatzeko gomendioa emanez gero, nahiz eta idatzirako gomendioa izan eta ez ahozkorako, arriskua legoke ahoskera bitxiak sustatzeko; alegia, gerta liteke grafiak ahoskera baldintzatzea eta ahoskera desegokiak sustatzea.

Horregatik, arrazoizkoa dirudi hitzaren amaierako hatxe letra kontuan ez hartzea hitza deklinatzeko. Gaur egungo literaturan ere, adibideak urriak badira ere, hala jokatu dute ia idazle guztiek Allah jainko-izena deklinatu dutenean⁴; hau da, Allah-k, Allah-ren...

Beraz:

***h* letraz amaitutako hitzak, idatziz, azken hatxea kontuan hartu gabe deklinatzen dira; hau da, amaierako hatxearen aurreko letra kontuan hartuta dagokien bezala deklinatzen dira⁵.**

Adibidez:

Allah-ren izenean. Allah-k nahi badu.

Sam Peckinpah-ren azken filma. Sam Peckimpah-k egindako azken filma.

Sarah-ren lagunak. Sarah-k idatzitako gutunak.

Al Fatah-ko burua. Al Fatah-k hartutako azken erabakiak

Ramallah-ko kaleak. Txikizio handiak izan ziren Ramallah-n.

⁴ Adibidez: Aurelia Arkotxa, Txomin Peillen, Xabier Kintana, Xipri Arbelbide, Xabier Olarra, Iñigo Aranbarri, Xabier Mendiguren Bereziartu, Pablo Sastre.

⁵ Oharra: **-ah** amaiera duten hitz arruntak deklinatzeko, ez da kontuan hartzen **-a** letraz amaitutako hitz arruntak deklinatzean gertatzen diren **a + a ⇒ a** eta **a + e ⇒ e** aldaketak. Adibidez, **xah** hitz arrunta honela deklinatzen da: NOR: *xaha/xah-a*; NORK: *xahak/xah-ak*; NOREN plurala: *xahen/xah-en*; NORI plurala: *xahei/xah-ei*...

Persiako xah-aren gorrea. Azken xah-ak erreforma asko egin zituen. Irango azken xah-a atzerrian hil zen.

Oharra: hatxez amaitutako hitzak deklinatzean, marratxoa erabil daiteke izenaren berezko itxura agerian uzteko gisan, aurreko adibideetan egin den moduan. Marratxoa erabiltzea erabilgarri eta lagungarria da izena ezezaguna denean edo lehen aldiz aurkezten denean. Nolanahi ere, alferrikakoa eta astungarria ere gerta daiteke, testu-motaren arabera, ezaguna bada edo behin eta berriro agertzen bada.

4.2 y letraz amaitutako hitzen deklinabidea

Euskara batuan, ez dago euskal ondare lexikalean **y** letraz amaitutako hitzik. Erdal hitzetan, berriz, ohikoak dira, hala hitz arruntetan (brandy, dandy, ferry, hippy, hockey, playboy, rally, royalty, sexy) nola leku- eta pertsona-izenetan eta abizenetan (Annecy, Bobigny, Chambéry, Guernesey, Jersey, Midway, Sydney; Kennedy, Sarkozy, Faraday, Paisley, Presley, Hillary, Terry, Lucy). Deklinatze-ondorioetarako, bokaltzat hartuko da.

y letraz amaitutako hitzak, idatziz, i letraz amaitutako hitzak bezala deklinatzen dira.

Adibidez:

Monte-Carloko rallya.

Ferryaren matxura.

Royaltyen ordainketa.

Sidneyko biztanleak.

Annecyn bizi zen, baina Jerseyra joan zen bizitzera

Midwayn porrot handia jasan zuen Japoniak Bigarren Mundu Gerran.

Argituko ote da inoiz Kennedyren hilketa?

Elvis Presleyk grabatutako azken diskoa.

4.3 w letraz amaitutako hitzen deklinabidea

Euskara batuan, ez dago euskal ondare lexikalean **w** letraz amaitutako hitzik. Erdal hitzetan, berriz, ohikoak dira, bai hitz arruntetan (cash flow, bungalow, show...), bai pertsona-izenetan eta abizenetan (Andrew [ændru:], Matthew ['mæθju:], Mirosław; Maslow, Barrow, Farrow, Shaw, Winslow), bai leku-izenetan (Meadow ['mɛdou] [Estatu Batuak], Glasgow ['glɑ:zɡou] [Eskoia], Chepstow [Gales], Naypydaw [nèpjidò] [Myanmar],

Wrocław ['vrɔtswaf] [Polonia], Rzeszów ['ʒɛʃuf] [Polonia], Güstrow ['gystro:] [Alemania], Calw ['kalf] [Alemania]). Ia-ia beti *a*, *e* edo *o* bokal baten ondoren ageri da.

Europako zenbait hizkuntzak erabiltzen dute **w** letra beren jatorrizko hitzetan, hala nola ingelesa, alemana, poloniera, nederlandera, bretoiara, galesa eta beste hizkuntza batzuek. **w** letraren ahoskera ez da berdina hizkuntza guztietan. Ingelesez [w] ahoskatu ohi da batzuetan (euskaraz *laua* ahoskatzen den bezala), baina mutua ere izan daiteke (write hitzean bezala) edo beste ahoskera batzuk izan, hala nola [u:] edo [ʊ]; alemanez eta polonieraz, berriz, [v] ahoskatzen da, baina, hitz-amaieran delarik, gutxi gorabehera euskaraz **f** letra ahoskatzen den moduan ahoskatzen da.

Deklinatzeko orduan bokaltzat hartzea edo kontsonantetzat hartzea erabakitzeke, beraz, ez da jatorrizko hotsa irizpide baliagarria, hizkuntzaren arabera aldatzen baita hots hori; hau da, ez du beti balio bera. Hartzen den erabakia zeinahi dela ere, egiunezko zerbait izan behar du, hitzarmenezkoa. Ingelesaren eragina kontuan izanik, erdal hitz baten amaieran agertzen denean posibilitaterik handiena ingelesezko hitza izatea da (adibidez, halakoak dira *Euskaltzaindiaren Hiztegian w* letraz amaituta dauden hiru hitz: bungalow, chow-chow eta cash flow⁶). Horregatik, deklinatze-ondorioetarako bokaltzat hartzea hobetsi da. Ia beti beste bokal baten ondoren agertuko denez, diptongoz amaitutako hitzak bezala deklinatzekoa izango da. Beraz, Euskaltzaindiaren 29. arauak dioenari jarraituko zaio (29. araua. *Diptongoz bukatzen diren izenen deklinabidea*): “diptongoz bukatzen diren hitzak, oro har, bokalez amaitzen diren gainerako izen guztiak bezala deklinatuko dira (...) Monosilaboak izanik instrumentalean doazenak ere salbuespentzat hartzen dira (*deiez*)”.

w letraz amaitutako hitzak, idatziz, u letraz amaitutako hitzak bezala deklinatzen dira.

Adibidez:

Bungalowraino lagundu nion.

Enpresaren cash flowan oinarritutako azterketa.

“Ongi etorri showra” esan zion.

Maslowren piramidea.

Don Winslowren azken eleberria.

Zenbat kilometro daude Wrocławtik Glasgowra lerro zuzenean?

1925ean, George Bernard Shawri literaturako Nobel saria eman zioten.

⁶ **chow-chow** ere, jatorriz hitz txinatarra izan arren, txineratik ingelesera egindako transkripzio bat da.

5 Arauaren laburpena

Erdal hitzen deklinabidea

Euskaraz, euskal hitzez gainera, erdal hitzak erabiltzen dira maiz, eta jatorriz idazten diren bezala uzten dira, grafia aldatu gabe (*sandwich, collage, chantilly, bungalow, Glasgow, Sidney, Sarah, Ramallah, xah, Greenpeace, Sahkespeare, Calais, Google...*).

Erdal hitz batzuek ez dute arazorik sortzen deklinatzeko, garbi baitago hitza, bai grafikoki zein ahoskerari dagokionez, bokalez bukatua dela (*swahili, geisha, Zimbabwe...*) edo kontsonantez bukatua dela (*croissant, western, Kiev...*).

Beste erdal hitz askotan, ordea, hitzaren azken fonema (hotsa) eta hitz horren azken letra ez datoz bat. Halakoetan, zaila izan daiteke nola deklinatu (*Shakespeare* [xekspir], *François* [franzua]...); hau da, zer hartu behar den kontuan deklinabide-atzikia eransteko orduan, hotsa ala letra.

Ahozkoan

Euskaraz jatorrizkoan bezala idazten diren kanpoko hitzak ahoskatzeko (hala era guztietako izen bereziak –lekuak, pertsonak, erakundeak, markak...– nola izen arruntak), komeni da jatorrizkoan duten ahoskera kontuan hartzea ahoskera zainduan, idatzia itsu-itsuan hartu gabe.

(Shakespeare)[xekspirren], [xekspirrek]...

(Calais) [kaleren], [kalek]...

(Google) [gugelen],[gugelek]...

(collage) [kolaxearen], [kolaxeak]...

Idatzizkoan

Idatzizkoan, letra da oinarria, eta letra hartu behar da kontuan deklinatzeko. Alegia, euskal hitzak balira bezala hautatu behar da deklinabide-atzikia, kontuan harturik zein den hitzaren azken letra, kontsonantea edo bokala.

(Shakespeare) Shakespeareren/Shakespeare-ren, Shakespearek/Shakespeare-k...

(Calais) Calaisen/Calais-en, Calaisek/Calais-ek...

(Google) Googleren/Google-ren, Googlek/Google-k...

(collage) collagearen/collage-aren, collageak/collage-ak...

h, y edo *w* letraz amaitutako hitzen deklinabidea

***h* letraz amaitutako hitzak, idatziz, azken hatxea kontuan hartu gabe deklinatzen dira; hau da, amaierako hatxearen aurreko letra kontuan hartuta dagokien bezala deklinatzen dira.**

Oharra: hathez amaitutako hitzak deklinatzean, marratxoa erabil daiteke izenaren berezko itxura agerian uzteko gisan. Marratxoa erabiltzea ez da nahitaezkoa, aukerakoa baizik.

Allah-ren izenean. Allah-k nahi badu.

Sam Peckinpah-ren azken filma. Sam Peckimpah-k egindako azken filma.

Sarah-ren lagunak. Sarah-k idatzitako gutunak.

Al Fatah-ko burua. Al Fatah-k hartutako azken erabakiak

Ramallah-ko kaleak. Txikizio handiak izan ziren Ramallah-n.

Persiako xah-aren gorrea. Azken xah-ak erreforma asko egin zituen. Irango azken xah-a atzerrian hil zen.

y letraz amaitutako hitzak, idatziz, i letraz amaitutako hitzak bezala deklinatzen dira.

Ferryaren matxura.

Elvis Presleyk grabatutako azken diskoa.

Kennedyren hilketa.

w letraz amaitutako hitzak, idatziz, u letraz amaitutako hitzak bezala deklinatzen dira.

Bungalowraino lagundu nion.

Maslowren piramidea.

Zenbat kilometro daude Wrocławtik Glasgowra lerro zuzenean?

Euskaltzaindiak 2016ko irailaren 30ean, Iruñean, 2017ko urtarrilaren 27an,
Donostian, eta 2017ko maiatzaren 26an, Iruñean, onartua